

УДК 811.111-31(73).09

З.А.- Г. Сафарова

Сімферополь

**ПІЗНІ РОМАНИ ГЕНРІ ДЖЕЙМСА: СТРУКТУРА ОБРАЗУ
ПЕРСОНАЖА В АСПЕКТІ «ПРОСТОРОВОЇ ФОРМИ»**

Аналізуються особливості структури образу персонажа в романах Г. Джеймса «Посли» і «Золота чаша», основним принципом творення якого є асоціативна калейдоскопічність.

Ключові слова: просторова форма, персонаж, читач, реценція.

Анализируются особенности структуры образа персонажа в романах Г. Джеймса «Послы» и «Золотая чаша».

Ключевые слова: пространственная форма, персонаж, читатель, реценция.

The poetics of the novel "The Ambassadors" and "The Golden Bowl" by Henry James is analyzed in the paper with regard to "spatial form". The main peculiarities of this form in the novel are: inner plot, chronotope of consciousness, associative structure of personage, point of view.

Key words: spatial form, inner plot, personage, reader, reception.

Романи «Посли» (1903) і «Золота чаша» (1904) зазвичай відносять до пізнього періоду творчості Генрі Джеймса. Основним змістом художньо-естетичних пошуків письменника в цей час стало, за його словами, намагання «добитися найбільшої внутрішньої сили при найменшій зовнішній драматичності...» [3, с. 492]. Сам Джеймс наголошував, що з початку ХХ століття його творчі принципи суттєво змінюються, і основним чинником цих змін було усвідомлення необхідності докорінного оновлення романної форми [2, с. 320]. Попри пильну увагу літературознавців до вказаних творів пізня поетика Г. Джеймса все ще залишається недостатньо вивченою. Так, констатація домінантної зосередженості автора на колізіях внутрішнього

життя персонажів романів зазвичай трансформується в аналіз змісту їх переживань, переосмислення ними власної долі та пріоритетних цінностей, але не переходить на з'ясування того, яким чином це впливає на власне художню сторону романів, їх поетикальне новаторство. В даній статті ставиться за мету розглянути елементи модерністської поетики в пізніх романах Джеймса, зокрема втілення в них феномену просторової форми, в основу якої покладено новаторський принцип опосередковано-прихованого зв'язку між елементами форми твору, асоціативно-глибинного зчеплення його художніх складових. Реалізація цієї мети здійснюється через застосування категорії «просторова форма», яку зазвичай співвідносять з творами модерністського спрямування.

Сутність «просторової форми» була з'ясована американським літературним критиком Джозефом Френком у праці «Просторова форма в сучасній літературі» [6]. Аналізуючи особливості побудови творів Т. С. Еліота, Е. Паунда, М. Пруста, Дж. Джойса, Дж. Барнса з погляду специфічності їх сприйняття читачем, Дж. Френк зазначає, що твори цих авторів в ідеалі розраховані на те, що читач сприйме їх не в хронологічному, а в просторовому вимірі, у застиглий момент часу. Перебудова процесу сприйняття з часового на просторовий викликана фрагментарністю тексту, що на рівні побудови образу позначається збільшенням числа асоціативно зв'язаних фрагментів, а на рівні наративу – порушенням хронології розповідання.

Актуалізація просторової форми викликає істотні зміни в художній структурі романів: ламається лінійна послідовність викладу, що спричиняє дефабулізацію сюжету, розрив каузальних зв'язків між фрагментами тексту; множинність точок зору; потік свідомості; прийом «симультанної дії» тощо. Яскравим показником становлення просторової форми є переорієнтація хронотопу як міметичного часу-простору на хронотоп свідомості. У своєму коригуванні ідей просторової форми через 30 років Дж. Френк орієнтується на істотне зрушення параметрів втілення часу в літературному творі: «Зусилля авторів потоку свідомості, таких як Джойс, Пруст, В'ірджинія Вулф, спрямовані на те, щоб зруйнувати послідовність розповіді заради відтворення руху свідомості на рефлексивному і передрефлексивному рівні. Це висуває на перший план різницю між фізичним і психологічним часом...» [7, с. 228].

Виникнення так званої «некласичної літератури» потребує врахування під час аналізу двох можливих форм розгортання художнього образу і тексту загалом – у часі й у просторі, тобто лінійно послідовного, каузально взаємопов'язаного й одночасного, скріпленого умовно-асоціативними зв'язками. Просторові принципи творення тексту й образу означають їх розробку в позачасовому плані – як особливу систему співвідношення елементів художньої структури.

У даній статті висувається гіпотеза, згідно з якою Г. Джеймс у романах «Посли» і «Золота чаша» інтуїтивно передбачає продуктивність і перспективну актуальність просторової форми в літературі, і поетикальне

новаторство автора в цих творах пов'язане насамперед із розробкою елементів просторової організації тексту в плані пошуку максимально адекватної форми для втілення особливих статусних позицій і відносин автора, розповідача, персонажа і читача в процесі художнього вираження нової концепції життя і людини.

«Просторовість» як основоположний принцип творення нової художньої форми, реалізованої в «Послах» і «Золотій чаші», найбільш очевидно проявляється в сюжетній організації романів¹. Зовнішній сюжет у них є лише підставою для розгортання внутрішнього сюжету, яким стає процес перегляду персонажами основ світорозуміння й кардинальна переоцінка всього власного життя. Відтак основний зміст твору визначає, за словами самого Джеймса, «драма свідомості» героя, а хронотоп перетворюється на хронотоп свідомості.

Просторова форма відбивається і в структурі образу персонажа. В романах «Посли» і «Золота чаша» вона, на перший погляд, легко вписується в реалістичну схему. У всякому разі, на початку твору основні персонажі творів представляються цілком репрезентативними для свого соціального середовища. Однак, як видно з подальшого знайомства зі Стрезером і Чедом («Посли») чи Князем і Вервером («Золота чаша»), соціальне мотивування їхніх характерів не відіграє суттєвої ролі. Ще більш важливо, що визначальний для реалізму принцип детермінізму, очікувана логіка вчинків героїв у романах Джеймса постійно спростовується або отримує несподіване мотивування. Якщо реалісти відтворювали хід подій у їх причинно-наслідковій зумовленості, то автор «Послів» і «Золотої чаші» подає їх лише позірно пов'язаними хронологією. Хоча перебування Стрезера в Парижі можна легко переказати день за днем, тобто фабула лежить на поверхні і позначена лінійністю, внутрішнє життя персонажа, життя його свідомості, вкрай хаотичне і позбавлене будь-якої логіки.

У реалізмі структура образу персонажа включає в себе поведінкові аспекти (тобто визначальним є взаємозв'язок сюжету і характеру), мотивування дій персонажа з боку розповідача, інших персонажів чи самомотивування; елементи біографії, портретування, співвіднесеність із інтер'єром та пейзажем, мовленнєву характеристикацію тощо. Майже всі ці параметри у пізнього Джеймса проблематизуються. Так, у романі «Посли» відсутній традиційний портрет героя, що дається в деталях від автора; подробиці його біографії розкидані по тексту твору, а з'являючись вперше, мало про що говорять читачеві, складаючи для нього, скоріше, таємницю.

О. Ю. Анциферова відзначає, що традиційні елементи структури образу реалістичного роману XIX століття докорінно переосмислюються в прозі

¹ Детальніше про особливості сюжетної організації у пізній творчості Г. Джеймса в аспекті просторової форми див. у нашій статті «Сюжет як елемент "просторової форми" в романі Генрі Джеймса "Посли"» (у друці).

Джеймса, виявляючись просякнутими культурно-історичними асоціаціями, відбиваючи в цьому випадку естетизацію європейської реальності у сприйнятті Стрезера [1, с. 53–54]. Мадам де Віоне входить у світ роману (і в життя Стрезера) як живе втілення європейських культурних цінностей. Інтер'єр будинку мадам де Віоне описується в найзагальніших рисах. Характерно, що в романі немає детального опису інтер'єру, речей, які могли б пролити світло на риси характеру чи вдачі мадам де Віоне. У Джеймсовому описі речі в першу чергу виступають символами певних культурних шарів, завдяки яким складається неповторна атмосфера цього будинку, живлена довгою й безперервною європейською культурою. Стрезер як уродженець порівняно молодій країні виявляється особливо чутливим до цього [1, с. 204].

У романі «Золота чаша» культурологічна складова образу персонажа найбільш яскраво виявнюється у зв'язку з проблемою самоідентифікації Князя. Усвідомлюючи себе нащадком древнього італійського роду, він почувається в Лондоні як представник Римської імперії, а столицю Великої Британії сприймає як центр сучасної імперії. Свою двоїсту природу Князь чітко усвідомлює: «There are two parts of me' – yes, he had been moved to go on. 'One is made up of the history, the doings, the marriages, the crimes, the follies, the boundless betises of other people – especially of their infamous waste of money that might have come to me. Those things are written – literally in rows of volumes, in libraries; are as public as they're abominable. Everybody can get at them, and you've, both of you, wonderfully, looked them in the face. But there's another part, very much smaller doubtless, which, such as it is, represents my single self, the unknown, unimportant – unimportant save to you - personal quantity...» [9, с. 6–7].

У «Послах» і «Золотій чаші» Г. Джеймс освоює нові можливості художнього психологізму. Розкриття внутрішнього світу персонажів здійснюється за допомогою засобів, що передвіщають модерністські принципи творення образу персонажа. Так, наближеною до потоку свідомості є поетика асоціативної образності, реалізована в хронотопі свідомості героя. Стрезер майже на самому початку роману згадує про своє давнє відвідування Парижа, купівлю книг, і це викликає в його пам'яті цілий калейдоскоп минулих подій і вражень. Їх зіткнення з теперішніми відчуттями і враженнями і знаменує початок зрушень у його внутрішньому світі. Подібно до цього поєднання внутрішніх монологів Князя і невласне-авторського мовлення відкривають читачеві приховані чинники поведінки персонажа.

Таким чином, структура образу персонажа в пізніх романах Г. Джеймса суттєво ускладнюється як порівняно з попередніми творами автора, так і з реалістичною традицією загалом. Основним принципом творення образу стає асоціативна калейдоскопічність. Відтак розуміння характерів головних героїв і процесів відкриття ними внутрішньої свободи потребує іншого принципу читацької рецепції, який можна назвати дефрагментаризацією прихованої

цілісності характеру персонажа. Саме про такі аспекти просторовості у художній формі роману йдеться в концепції Дж. Френка, і структура образу персонажа в пізніх романах Г. Джеймса наочно підтверджує цю концепцію.

Бібліографічні посилання

1. Анцыферова О. Ю. Литературная саморефлексия и творчество Генри Джеймса : Дисс. ... д. филол. н. / О. Ю. Анцыферова / МГУ им. М. В. Ломоносова. – М., 2002. – 400 с.
2. Джеймс Генри. Предисловие к роману «Послы» / Генри Джеймс // Джеймс, Генри. Послы / Изд. подгот. А. М. Зверев, М. А. Шерешевская. – М. : Ладомир; Наука, 2000. – С. 319–331.
3. Джеймс Генри. [Предисловие к роману «Женский портрет» в нью-йоркском издании 1907–1909 гг.] / Генри Джеймс // Джеймс, Генри. Женский портрет : роман. – М. : Наука, 1981. – С. 481–492.
4. Зверев А. М. Джеймс: пора зрелости / А. М. Зверев // Джеймс Генри. Послы / Изд. подгот. А. М. Зверев, М. А. Шерешевская. – М. : Ладомир; Наука, 2000. – С. 343–369.
5. Armstrong P. Reading James's Prefaces and Reading James / Paul B. Armstrong // Henry James's New York Edition: The Construction of Authorship / Ed. by D. McWhirter. – Stanford : Stanford UP, 1995. – P. 125–137.
6. Frank, J. The Widening Gyre: Crisis and Mastery in Modern Literature / J. Frank. – New Brunswick, N.J. : Rutgers University Press. 1963. – 278 p.
7. Frank, J. Spatial form 30 years after / J. Frank // Spatial Form in Narrativ. Ed by J. R. Smitten and A. Daghistany. – Ithaca; London : Cornell University Press, 1981. – P. 202–244.
8. James, H. The Ambassadors : novel / Henry James. – Режим доступу : <http://www.gutenberg.org/files/432/432-h/432-h.htm>
9. James, H. The Golden Bowl : novel / Henry James. – Режим доступу : <http://www.gutenberg.org/files/4264/4264-h/4264-h.htm>
10. Leavis, F.R. The Great Tradition / F. R. Leavis. – Режим доступу : <http://ia600302.us.archive.org/11/items/greattradition031120mbp/greattradition031120mbp.pdf>.

Надійшла до редколегії 12.01.2013 р.